

МЕТАМОВНА РЕФЛЕКСІЯ В АВТОРСЬКИХ КОЛОНКАХ ВІТАЛІЯ ЖЕЖЕРИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 2(30).

Трифонов Р. Метамовна рефлексія в авторських колонках Віталія Жежери; 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті розглянуто матеріал авторських колонок українського журналіста Віталія Жежери, які щотижня виходять у «Газеті по-українськи» і на сайті gazeta.ua. Предметом дослідження є метамовні фрагменти, у котрих автор спрямовує увагу на мовні факти, своєрідно їх інтерпретує.

Ключові слова: метамова, колумністика, мовна особистість, внутрішня форма слова, лінгвокультурне маркування.

У жанрі авторської колонки в періодичних виданнях стильові параметри можуть бути різноманітними: колонка концептуально спирається на ідіолект, передбачає індивідуалізацію добору мовних засобів. Природа функціонування в медіадискурсі задає авторській колонці стильовий центр тяжіння – публіцистичність (яка є «інтегруючим чинником оптимізації внутрішніх та зовнішніх характеристик колонки» [1, с. 232]), однак лише від автора залежить, наскільки він піддається цьому тяжінню: чи цілком керуватиметься ним, чи буде шукати власних форм висловлювання з залученням інших стилістичних параметрів. Крім того, ситуація урізноманітнюється й наявністю різних форм реалізації в тексті творчої і мовної особистості колумніста: за відомою дихотомією, про яку пише Г. Солганик, автор реалізується в публіцистичному тексті як людина соціальна і водночас людина приватна [5, с. 15]. Ці виміри втілюються в мові по-різному. Таким чином, підходячи до аналізу сукупності колонок окремого автора, ми постаємо перед проблемою адекватного опису індивідуального дискурсу в медіаформаті. В українській науці дослідження авторської колонки лише започатковане – у працях В. Галич, О. Деяк-Якобишин, Х. Калинок, Ю. Нестеренко, Н. Фенько, О. Цветасвої, С. Шебеліста й ін.

Увагу і читачів, і дослідників медіа, яких цікавить феномен авторської колонки, привертає цей жанр у виданнях «Газета по-українськи» та «Країна», де в певні дні тижня (а подекуди й менш систематично) з'являються тексти вельми різних як тематичними зацікавленнями, так і стилем письма людей. Щоп'ятниці в газеті та на сайті gazeta.ua виходять короткі тексти Віталія Жежери, відомого журналіста й театрального критика (<http://gazeta.ua/columns/zhezhera>, далі всі цитати подано за цим інтернет-ресурсом, у круглих дужках після цитати зазначено дату виходу публікації).

Мовна організація дає всі підстави говорити, що автор позиціонує себе на межі публіцистичного і художнього стилів. Можна сказати так: від образу колумніста – людини соціальної він іде в образ людини приватної, і вже звідти охочий читач колонки може вийти знову до соціальних узагальнень, а може й лишитися в просторі естетично переосмисленого слова. Як пише О. Свалова, «фі-

лософська проблематика, психологізм, іронічність, метафоричність виводять тексти В. Жежери за межі власне публіцистичного письма, тому важко чітко визначити їх жанрову приналежність» [2, с. 127]. У будь-якому разі в основі текстів цього колумніста – враження, подані з позиції особистого досвіду та прийняті безумовно ліричним сприйняттям дійсності. Автор послідовно вибудовує комплекс своїх текстів у вузькому просторі стильового прикордоння, не заглиблюючись повністю в жодну з двох суміжних територій.

У концепції автора публіцистичного тексту за Г. Солгаником закладено ще одну важливу дихотомію: автора характеризують стосунок до дійсності і пов'язаний з ним стосунок до текстів (мовлення) [5, с. 15]. У відношенні «мовець – мовлення», прикладеному до публіцистики, виділяють багато аспектів. Так, один із них – це той самий добір мовних засобів, який і опиняється передусім у фокусі уваги лінгвіста, котрий визначає позицію текстів у функціонально-стильових координатах та інші мовні особливості. Але в цій статті предметом дослідження є експліцитно виявлене ставлення мовця до мови – метамовна рефлексія. Вона реалізується у фрагментах, які в дослідженнях називають метамовними рефлексивами або коментарями, – у них об'єктом думки й висловлення є сама мова. З'ясування типологічних і функціональних особливостей метамовних фрагментів у колонках Віталія Жежери і становить мету пропонованої розвідки.

У текстах досліджуваного автора, як і загалом у різних типах текстів, можна виділити два різновиди таких рефлексивів. У першому з них слово стає об'єктом уваги як елемент мовної системи або підсистеми (літературної, діалектної, соціолектної тощо): «Довше за все це живуть слова. От у нас, тобто де мене нема, кажуть: пішов здрейма. Більш ніде такого не чув. [...] Здрейма – це хтозна-куди. Так ідуть здуру чи з п'яної голови. Може й надовго, хоч і не далеко, не те що світ за очі. Бо то – коли є усвідомлений відчай, а “здрейма” – просто так» (25.12.2008). Це метамовний рівень. У другому типі рефлексивів слово опиняється в центрі уваги як номінативна одиниця, у тісному зв'язку з ситуацією мовлення, образом номінатора, номіната, мотивом номінації тощо: «Це сталося у селі, де я давно не був. [...] Тут мене звать дядьком, і мене це по-особливому тішить, бо це одне з неба-

гатях місць на землі, де мені й досі трохи смішно й незвично зватися дядьком. Бо тут так звалися завжди інші» (01.02.2007). Це, відповідно, рівень метамовленнєвий.

Слід відразу зауважити, що проведене дослідження показало: у текстах В. Жежери домінує саме метамовний вимір. Автор здебільшого розглядає слово в межах мовних систем і підсистем, і тут також можна здійснити певну диференціацію за різновидами метамовного коментування. Один із моментів, що привертає увагу, – різний ступінь суб'єктивності автора в сприйнятті слова.

У низці випадків метамовний коментар автора спрямований на незвичне слово або вираз, що потребує для кращого розуміння суто лінгвістичних операцій: етимологізування, пошуку внутрішньої форми. Наприклад: *«Моя баба казала: – Вітя, постав віник ік строці! Або: – Чого ото віник лежить не к строці? Те дивне словосполучення [...] здавалося неправильним, бо не звучало по радіо й не траплялося в книжках. Хоча, як я здогадався згодом, походження його якраз книжне, воно з лексики писарів, які ще писали гусячими перами, а може, й з лексики поетів, що були тими самими писарями. Не ік строці – значить щось таке, що не лягає в цей рядок (в цю “строку”). Баба була цілковито неграмотна, отже, це словосполучення дісталось їй від якоїсь давнішої цивілізації, де в побуті мислили категоріями віришотворення. А порядок уявлявся, як строфа, куди вписується і віник, і все, що завгодно. [...] Або ще у баби було: – Ну що ти порозкладав свої лейстри! Це коли в мене зошити й книжки по всьому столу. Я аж потім зрозумів, що “лейстри” – то реєстри. Слово з козацького XVII століття. Воно звучало у баби зневажливо – мабуть, дісталось їй вже тоді, коли ці реєстри втратили цінність»* (22.07.2010). Це найменш суб'єктивний і найбільш філологічний тип коментування, його науковий корелят – лінгвокультурологія, у парадигмі якої науковець ставить перед собою часто ті самі питання, що й журналіст у цих колонках. І хоча маємо нейтрально-пошуковий, аналітичний метамовний коментар, авторська суб'єктивність виявляється в доборі мовних фактів, а також у детермінованому власною картиною світу тісному зв'язку слова і того, хто його вживає чи й – у минулому часі – вживав: *«Крім баби, те словосполучення [“к строці” – Р. Т.] уживали лиш кілька людей, останній з них (зовсім останній) загинув зовсім недавно – їхав на велосипеді і його збила машина»*. Лінгвокультурний аспект у слові можна знайти не лише в етимології, а й на будь-якому рівні, навіть акцентуаційному: *«...Свого часу в слові “кокос” я ставив наголос на перше “о”. А в слові “бізнес” – на “е”, якщо десь мені траплялися ці слова. Вони були тоді ще такі рідкісні, що, може, не було кому й сміятися з моїх неправильних наголосів. Інколи й досі повторюю ці слова з тими старими наголосами, щоб не забути чогось дуже важливого про себе самого. Бо воно швидко забувається – як було, а як стало»* (10.03.2011). Тут слова з культурно диференційованими наголосами стають репрезентан-

тами часу, а відповідно, умов, у яких жили люди. Таким чином, слово з мовної системи водночас стає складником образу конкретних людей і світу. Варто звернути увагу на образ пам'яті, який актуалізується в метамовному контексті (*«як було, а як стало»*): мовні знаки химерно корелюють із нормою та узусом, часто відчутно відхиляються від того й другого – і водночас стають репрезентантами пам'яті, не дарма в одному з досліджень відзначено: *«Колумністика В. Жежери прикметна саме мнемонічними образами, оскільки мотив пригадування є основою для моделювання хронотопу, відповідно пригадування є тим процесом, до якого автор залучає також і реципієнта. Мнемонічні образи є важливими смисловими одиницями, оскільки саме навколо них і розгортаються авторські міркування»* [3, с. 152].

Загалом як характерну рису авторського ідіолекту і світобачення варто відзначити те, що слова в колонках В. Жежери метамовно часто пов'язуються з образами людей і в контексті функціонують поряд з іншими мовними засобами, призначеними вже для опису зовнішності або вдачі людини-мовця: *«Про деякі слова забуваєш, що вони колись були, бо давно їх не чув і думав, що їх уже нема. Аж ось дивись – вони є, й радієш їм, наче живим людям, що zostалися такими самими, як базато років тому. Й це здається неймовірним. Одне з таких особливих слів – нічим не особливе, але цікавий сам спосіб його вживання. Це коли замість “що?” питають “кого?” Наприклад: – Ходім до річки! – Кого? / Як правило, оце “кого?” замість “що?” або замість “га?” давніше вживали люди трохи простуваті, недалеко, зовсім не книжні. Навіть коли отаке “кого?” ти чуєш у повній темряві, так і знай: у того, хто це сказав, – очі круглі, недовірливі, надмірно уважні, а рот завжди трохи відкритий, як у дітей, коли вони задумуються над чимось недостатнім. Недавно я почув це забуте слово знову, від однієї буфетниці, саме отакої, як описано вище, трохи смішної»* (27.05.2010). Або: *«Познайомився з одним чоловіком – вже й не думав, що такі є. Він здався трохи дивним, але не більше, ніж будь-який старий дід. От каже: не ток-шоу, а – совіцання. / – Чуєте, а ви бачили те совіцання, куди Шустер погукав Табачника?»* (06.10.2011). Експресивна функція таких засобів очевидна, і дослідники слушно звертають на неї увагу [7], проте в багатьох випадках, зокрема в маркованих метамовно, вона є лише допоміжною, тоді як прагматичною домінантою тут слід назвати бажання колумніста портретувати й індивідуалізувати постаті, шукаючи засобів для цього, зокрема, у словах. Наведені контексти знов-таки ілюструють, що плин часу і пам'ять людини в картині світу Жежери є невід'ємним тлом метамовної рефлексії, ці мотиви вербалізуються в простих стилістично, але надзвичайно навантажених семантично конструкціях: *«...забуваєш, що вони колись були, бо давно їх не чув і думав, що їх уже нема. Аж ось дивись – вони є...»*; *«...вже й не думав, що такі є»*. Акцент на семантиці існування / неіснування робиться і щодо слів, і щодо людей; засвідчити існування і зберегти риси тих і тих – дис-

курсивна позиція автора.

У контексті творення образів людей цікавого забарвлення набуває в колумніста метамовна опозиція літературної і позалітературної мови. Типовим для досліджуваних текстів явищем є протиставлення літературно-безликому позалітературного, але обов'язково тісно пов'язаного з людьми або місцевістю, де ці люди живуть: «Є місця, куди хочеться повернутися, але так, щоб тебе ніхто не бачив, бо ти багато винен тим місцям. [...] Через те туди щоразу важче збиратися. Можна спробувати перекрити судьбу, вгадати такий момент, щоб не треба нічого пояснювати. Такий день був на цьому тиждні перед Стріченням (там кажуть саме так, а не Стрітіння)» (16.02.2012). Так само автор у коментарі відзначає більшу експресивність позалітературного: «От кажуть: “четверте люте”. Правильно – “четвертого лютого”, але коли четверте – то наче аж бачиш, яке воно люте» (17.02.2011). Вибудовуються образи інших мовців, у тексті відтворюються характерні особливості їхнього мовлення, що вводяться через неозначено-особові речення з головним членом *кажуть*. Таке явище має не тільки метамовну, а й інтертекстуальну природу. Н. Фенько зауважує: «Інтертекст є важливою деталлю колумністичної мозаїки, яка активно залучає читачку увагу. [...] Автора й читача єднає не просто соціальна реальність, а її “голоси”. Вони вирають слова із дитинства, вуличний сленг, фрази із улюблених книг – усе, що так точно передає саме інтертекст» [6, с. 119–120].

В інших прикладах «перевертання опозиції» літературного і нелітературного супроводжується іронією – не стосовно тих, хто говорить нелітературно, але й не стосовно інших, а власне щодо самої ситуації протиставлення типів мовних знаків, коли воно суб'єктивно виявляється принципово важливим: «Моя сестра колись давно в Яготині ходила на танці з одним хлопцем, який збирався стати нашим знаменитим письменником. Сердита така повернулася, каже: /– От гад, мало того, що воно мені на танцях на ноги наступало, дак воно ж іще й балакало дуже по-українському! /– А що ж він такого казав? /– Казав: “Перепрошую за все”. Ну не гад?! / Справді, це легше чути у прикордонному варіанті: “Звиняйте, пожалуста...”» (08.06.2006). «Екзотичність» літературності для «природного» мовця іронічно наголошується неодноразово: «... Зараз пізня осінь, і холодно. “Бо ж осінь!” – як казав один мій знайомий. Замість того, щоб сказати по-людськи: “Дак осінь же ж, понімаєш...”», – він висловлювався ото так вишукано-літературно» (26.12.2005). Тут слід наголосити: ідея розмаїття способів висловлення як протест проти будь-якої уніфікації, добре знайомої людині з чималим радянським життєвим досвідом, показова для Жежери: «Стасюк каже продавщиці: /– Пані, хочу, аби-сте дали нам файні гачі! / Її заклинює. Я пояснюю: гачі – то штани. Вона потім питає тихенько: /– А на каком язике говорил ваш друг? / Я кажу, що то була одна з кількох українських мов. / Продавщиця, дитя кийських передмість, питає: /– А почему? /

Пачему! Бо йому так затишніше. Як і кожному з нас» (08.06.2006).

У наведених прикладах тип метамовної рефлексії ближчий до ліричного, художнього естетизованого слова й відповідного процесу образотворення. Рідше, але також зустрічається в колонках Віталія Жежери й суто публіцистичний тип рефлексії з протиставленням «свої / чужі» за світоглядними та соціальними ознаками: «У слова іноді краще не вслухатися. Бо неодмінно почувши саме те, що в них вкладають люди, які ними користуються. / Приміром, окремі публічні політики не знають інших словосполучень, окрім як “наше населення” або “наші люди”. Це вони про нас. Насправді слово “люди” – дуже хороше слово. Але коли чуєш “наші люди”, робиться якось незручно. Немов: “А чия то скотина там пасеться?! А-а, то наша... Ну, нехай пасеться!” Отже, насправді за тим стоїть неусвідомлений хапальний рефлекс, тяга до присвоєння» (09.01.2006). У контексті виникає напруга дискурсивного протистояння з окремими публічними політиками, це інакша, жорсткіша реакція на мовленнєву практику, ніж, наприклад, із дитям кийських передмість.

Ще один тип протиставлення суб'єктів мововживання відбиває загалом характерну для низки колонок Віталія Жежери антитезу між людьми давнішими і теперішніми. Лінія розрізень між ними проходить і на рівні мови. Наприклад, автор пише про старшу жінку: «...в її очах був той особливий професійний інтерес людини, яка за своє життя немало різних живих істот у своєму хазяїстві виростила. Або, як ці баби кажуть, викохала. Коли те слово чуєть сучасні дівчата-філологи, то хихикають, бо уявляють собі все так, як звикли. Але викохати можна поросю, корову й навіть яблуню – тобто виростити “з отакусінського”» (02.08.2007). Або: «...та дівчина сподобалася мені одразу. Бо вона така сама тиха, охайна і затишна, як оте містечко. Проте його вона так і не назвала. Добре розумію, чому. Бо хто хоче, щоб з нього сміялися? Будь-якого сучасного киянина дуже насмішить слово з коренем “лох”. А зветься те славне містечко – Лохвиця» (26.12.2005). Зміна конотацій в окремих слів маркує ширше явище – зміну лінгвокультурної парадигми, і результати цього не раз стають об'єктами принагідних зауважень колумніста, у тому числі метамовних.

Інколи такого різкого протиставлення немає, але все одно є певний момент розбіжності розуміння слова, зумовлений бажанням автора наділити мовний знак іншим лінгвокультурним змістом, нетиповим для мовного колективу, проте мотивованим: «Коровами дразнять дівчат. А це б міг бути й комплімент, коли йдеться про добру істоту з великими очима, які дивляться в туман. От що таке корова» (05.06.2008).

Рівень суб'єктивізму в метамовних коментарях такого роду, звичайно ж, наростає. Цілоком суб'єктивним, але й вельми когнітивно привабливим стає коментар тоді, коли автор подає власне, ідіолектне сприйняття слова, як у вищенаведеному

прикладі. У ньому мотивація базується на певних складниках образу, які можуть бути підставами для конотативного переосмислення.

Комічне забарвлення виникає тоді, коли у своєму переосмисленні слів, в етимологізуванні автор свідомо змішує реальні характеристики мовних одиниць і випадкові асоціації: *«З роками я почав розуміти слова за їхнім звучанням. От слово олігарх: звучить так, ніби є така собі Оля чи Олеся, а при ній – оцею Арх. У перекладі з грецької – старий пеня, як оця я. Це майже збігається зі звичним сенсом слова: олігарх – той, що має певне становище й уміє ним користатися. Як я»* (09.01.2006). Тут маємо чистий зразок мовної гри, де автор позиціонує себе водночас як особу креативну і самоіронічну, метамова і стає засобом такого позиціонування.

А подекуди автор переходить у стосунках зі словами на рівень чистого ліризму, коли емоцію неможливо аналізувати, але вона видається неповторною і вартою збереження: *«Я починаю ніжно ставитися не тільки до людей, а навіть до різних слів із різних мов. Я ті слова не вибираю, вони самі приходять – ніби для того, щоб я захистив їх од когось. Не знаю, чому приходять саме ці, а не інші. Ось недавно, туманного вечора, прийшло слово “блізлежациє”. Смішне слово, але ж кажу, що я їх не вибираю. Іншим разом я постарався б замінити його другим словом. Приміром – “бліжні” або “околишні”. Може, це ближні-околишні села чи містечка десь в оцьому тумані. Чогось здається, що в тих містечках живуть якісь дівчата, які колись давно хотіли, щоб я їх помітив, а я не помітив. Це зда-*

ється таким важливим, що я не міняю те смішне слово, а кажу йому “Не бійся!”, як прибудному мокрому собаці» (15.02.2007). На метамовному рівні яскраво виявляється специфічна жанрова ознака колумністики: «Як особлива текстова структура колонка побудована на максимальній персоналізації оповіді» [9, с. 9]. На тлі формальних ознак високого ступеня персоналізації у двох останніх наведених уривках (частота займенника я та дієслівних форм першої особи) розгортання okazionalnostей внутрішнього лексикону стає способом самопрезентації особистості. Але не тільки втілення авторського Я когнітивно характеризує наведені приклади – не менш важливо, що відбувається певна міфологізація мовних знаків, загалом притаманна есеїстичному дискурсу нашої доби (див. [4, с. 163]), і це формує рецептивну привабливість авторської колонки.

Підсумовуючи, треба відзначити передусім, що, хоча метамовна рефлексія існує в різних стилях і в різних авторів, вона відчутно залежить від мовної особистості. Про метамову варто говорити як про окремий важливий елемент образу автора в журналістському тексті, і якщо «найвиразніше голос автора звучить у лірично-публіцистичних висловлюваннях» [8, с. 10], то рефлексія над словом, як лірична, так і публіцистична, є одним зі складників творення такої виразності. У колумністиці Віталія Жежери можна простежити специфічний і цікавий тип метамовної рефлексії – з огляду на описані риси є підстави назвати її лірично-ретроспективною. Різні типи метамовної рефлексії в медіатекстах, зокрема в авторських колонках, потребують дальших досліджень.

Література

1. Галич В. М. Колонка як жанр / В. М. Галич // Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Філол. науки. – 2009. – № 3 (166), ч. I. – С. 223–233.
2. Свалова М. І. Методика вивчення колумністики В. Жежери (на матеріалі книги «Господні комарики») / М. І. Свалова // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. / [за ред. О. М. Холода]; Київ. міжнар. ун-т; Донецький нац. ун-т. – Т. 5. – К., 2012. – С. 127–129.
3. Свалова М. І. Образна система колумністики В. Жежери / М. І. Свалова // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1027: сер. «Соц. комунікації», вип. 4. – С. 150–154.
4. Северская О. И. Эссеистическая поэтика (на материале русской литературы рубежа XX–XXI веков) / О. И. Северская // Общественные науки и современность. – 2006. – № 3. – С. 162–168.
5. Солганик Г. Я. О структуре и важнейших параметрах публицистической речи (языка СМИ) / Г. Я. Солганик // Язык современной публицистики: сб. статей. – М.: Флинта: Наука, 2005. – С. 13–30.
6. Фенько Н. Интертекст авторської колонки та читацьке коло: редакторський аспект / Наталя Фенько // Діалог: Медіа-студії: зб. наук. праць / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – 2010. – Вип. 11. – С. 118–129.
7. Цветаева О. В. Використання розмовної та жаргонної лексики в авторських колонках як засобу збільшення експресивності тексту (на прикладі «Газети по-українськи») / О. В. Цветаева // Держава та регіони. Сер.: Соц. комунікації: науково-виробничий журн. – 2010. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2010_1/files/SC110_44.pdf
8. Шкляр В. Образ автора: композиційно-мовленнєвий аспект / Володимир Шкляр // Образ: наук. зб. / голова редкол. В. Різун, голов. ред. Н. Сидоренко; Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 9–10.
9. Ярцева С. С. Колумністика: история возникновения и перспективы развития: автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. С. Ярцева. – Воронеж, 2011. – 22 с.

Роман Трифонов
МЕТАЯЗЫКОВАЯ РЕФЛЕКСИЯ В АВТОРСКИХ КОЛОНКАХ
ВИТАЛИЯ ЖЕЖЕРЫ

Аннотация. В статье рассматривается материал авторских колонок украинского журналиста Виталия Жежеры, еженедельно выходящих в «Газеті по-українськи» и на сайте gazeta.ua. Предметом исследования являются метаязыковые фрагменты, в которых автор обращает внимание на языковые факты, оригинально их интерпретирует.

Ключевые слова: метаязык, колумнистика, языковая личность, внутренняя форма слова, лингвокультурная маркировка.

Summary. The article considers the materials of the weekly columnistics by Ukrainian journalist Vitaliy Zhezhera in “Gazeta po-ukrainsky” and on the site gazeta.ua. The subject of the study are the metalingual fragments, in which the author focuses on the lingual facts, originally interprets them.

Key words: metalanguage, columnistics, language personality, inner form of the word, linguocultural marking.

*Стаття надійшла до редакції
23 травня 2013 року*

Трифонов Роман Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.